

Kaynak Gösterimi / Citation:

Güngör, O. C. (2022). Selim İleri'nin Eserlerinden Türkçe Sözlük'e Katkılar. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9(1), 185-216.

Doi:

<https://doi.org/10.34086/rteusbe.1124257>

SELİM İLERİ'NİN ESERLERİNDEN TÜRKÇE SÖZLÜK'E KATKILAR

Contributions to the Turkish Dictionary From the Works of Selim İleri

Okan Celal Güngör

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
okancelalgungor@hotmail.com

Orcid: 0000-0002-5933-1336

Yayın Bilgisi / Publishing Information

Yayın Türü / Publishing Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Mayıs / May 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Haziran / July 2022

Yayımlanma Tarihi / Published: 29 Haziran / July 2022

İntihal: Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve intihal taramasından geçmiştir.

Copyright © Published by Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
/ Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Graduate Studies, Rize, 53100 Turkey.
All rights reserved. E-ISSN: 2149-2239

ÖZ: Sözlükler, bir dilin bütün veya belli bir dönemde kullanılmış olan kelime ve deyimlerini alfabetik sıraya göre alarak tanımlayan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eserlerdir. Sözlüklerin köken bilimi, tarihsel, argo, uzmanlık alanı sözlükleri gibi çeşitleri vardır. Bu sözlük çeşitlerinden biri de sanatçı sözlükleridir. Sanatçı sözlükleri; bir sanatçının, yazar, şair ya da düşünürün yapıtlarında geçen kelimeler/sözleri toplayan sözlükler olarak tanımlanmaktadır. Dillerin işlenip zenginleşmesinde bilim adamlarının, felsefecilerin katkıları olmakla birlikte en önemli katkıyı hayal dünyaları son derece geniş ve zengin çağrışım gücüne sahip olan sanatçılar, özellikle de temel malzemesi dil olan edebiyatla ilgilenen şair ve yazarlar sunar. Bu nedenle usta şair ve yazarların eserlerinin söz varlığının yeni yetişen nesillerce öğrenilmesi, gelecek nesillere bu zenginliğin aktarılabilmesi son derece önemlidir. Bu amaçla, postmodernizm akımının önde gelen isimlerinden olan, Türkçeyi ustalıkla kullanan, Türkçenin zengin yapım eki sistemini işleterek anlatım gücünü geliştiren Selim İleri'nin bazı eserleri doküman analizi yöntemiyle taranmış ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan basılı Türkçe Sözlük'te ve çevrimiçi sözlükte geçmeyen ya da farklı anlamda kullanılan kelime ve kelime grupları Türkçe Sözlük'e katkı mahiyetinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe Sözlük, Selim İleri, Sanat eseri, Sanatçı sözlüğü, Söz varlığı.

ABSTRACT: Dictionaries are the works that define explain the words and idioms of a language used in a whole or in a certain period in alphabetical order. There are varieties of dictionaries such as etymology, historical, slang and specialization dictionaries. One of these dictionary varieties is artist dictionaries. The dictionaries of the artist are defined as dictionaries that collect elements in the works of an artist, writers, poets or thinkers. In addition to the contributions of scientists and philosophers in the processing and enrichment of languages the most important contribution is made by artists with an extremely wide imagination and rich connotation power especially poets and writers who are interested in literature, the main material of which is language. For this reason, it is extremely important that the vocabulary of the works of master poets and writers can be learned by new generations and that this richness can be transferred to future generations. For this purpose, some of the works of Selim İleri who is one of the leading names of the postmodernism movement and who skillfully use Turkish and developed the rich derivational morpheme system of Turkish were scanned by documentary scanning methods. And words and phrases that do not appear in the printed Turkish Dictionary and online dictionary published by the Turkish Language Institution are handled as a contribution to the Turkish Dictionary.

Keywords: Turkish Dictionary, Selim İleri, Artist dictionary, Artwork, vocabulary.

GİRİŞ

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan temel araç olan dil, bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır (Aksan I, 2009: 11). Kişinin birey ve insan oluş serüveni, dil ile başlar. İnsanı, kâinatın boşluğunda dönüp duran bir yıldız gibi kendi başına, ayrı ve yalnız olmaktan kurtaran, dildir. Dil, insana, ait olduğu gerçek dünyadan ayrı ve onun kanunlarına bağlı olmayan yapay bir dünya kurma ve tabiata tarih katma imkânı verir. Her bireyin kendi doğrularını başkalarının doğrularıyla karşılaştırarak bireysel doğrudan sosyal doğruya tırmanışı, dolayısıyla bir arada yaşamayı mümkün kılar (Karaağaç, 2017: 7-26). Nasıl ki fen bilimlerinde ancak ve sadece açık seçik matematik ifade bulan şeyler nihai sonuç olarak kaydedilebiliyorsa insanlığın sosyal başarıları hakkında bütün bilgilerin de insan dillerinin yapısına ve başarısına bağlanması gerekir (Porzig, 1985: 3).

Dil, bir milletin sahip olduğu en büyük sosyal miras ve en zengin donanımdır. Bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel mirasından pay alabilmesi, kendini o topluma ait hissedebilmesi ve her şeyden önce toplumla güzel, doğru ve etkili bir iletişim kurabilmesi ancak ve ancak ait olduğu toplumun dilinin kelime dünyasına, söz varlığına ve o dilin kurallarına ne kadar vâkıf olduğuyula ilgilidir (Özer, 2005: 123; aktaran Demir, 2016) (Göçer, 2010: 1008). Kişinin zihninde uçuşan kavramlar ne kadar önemli olsa da ete kemiğe bürünmüyor, yani kelime ile somutlaştırılmıyorsa bir anlam ifade etmez (Deniz ve Alkol, 2016: 203). Çünkü insan kelimelerle düşünür, kelimelerle kendini ifade eder. “İster bir konuşma, ister bir yazı parçasında olsun dilde en etkili, en güçlü birimler de kelimelerdir” (Aksan I, 2009: 61). Wittgenstein’in “Dilimin sınırları dünyanın sınırları demektir” (Wittgenstein, 2013: 6) (Hadot, 2011: 36), Heidegger’in “Dil düşüncenin ve varlığın evidir” sözleri de aslında kişinin söz varlığının genişliğinin ne kadar önemli olduğunun altını çizmektedir (Heidegger, 1982: 5).

Fransızcada *vocabulaire*, İngilizcede *vocabulary*, Almandada *wortschatz* ve *wortbestand* terimleriyle anlatılan söz varlığı, bir dildeki sözlerin bütünü, söz hazinesi, söz dağarcığı, sözlük hazinesi, kelime hazinesi, kelime kadrosu, vokabüler olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 2158). Aslında bir dilin söz varlığı, sözlüklerde madde başı olarak ele alınan kelime ve sözlerden ibaret değildir. Bir birikim hâlinde dilin bünyesinde nesilden nesile intikal eden ikilemeler,

deyimler, atasözleri, farklı yapılarıdaki birleşik kelimeler, yabancı dillerden alınmış kelimeler/sözler (sözlükte yer alsın almasın) argo, jargon kabul edilen tüm kelimeler ve kalıp sözler o dilin söz varlığı içinde değerlendirilir (Demir, 2016: 146). Söz varlığını; o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünmek gerekir (Aksan, 2015: 15).

Dillerin söz varlıkları, *kişisel ve temel söz varlığı* olarak ikiye ayrılabilir: *Kişisel söz varlığı*, bilinen kelimelerin yazılı ve sözlü ifadelerde kullanılıp kullanılmamasına göre *aktif kelime serveti / pasif kelime serveti* veya *etkin sözcük dağarcığı/edilgen sözcük dağarcığı* biçiminde adlandırılmaktadır. Kişisel söz varlığı, bazı çalışmalarda da dil sözcüğüyle ifade edilmektedir: “Pasif (edilgen) dil, bireyin dinlerken, okurken anladığı, anlamını bildiği kelimelerden, aktif (etkin) dil ise bireyin konuşma eylemlerine yansıyan kelimelerden oluşur.” (Keklik, 2015: 105; Tosunoğlu, 2000: 144; Güleryüz, 2003: 13; Çifçi, 1991: 8; akt. Demir, 2016: 145). Dilin çekirdek kelimeleri olarak kabul edilen temel söz varlığını ise Demir, kişinin sahip olduğu konuma, içinde bulunduğu yaş grubuna veya devam ettiği eğitim-öğretim kademesine göre bilmesi gereken (asgari) sözlerin toplamı (Demir, 2016: 145) olarak alırken Şahin, insan organ adlarını, esas hareketleri ifade eden fiilleri, öncelikli ihtiyaç maddelerini karşılayan kelimeleri, sayı ve akrabalık isimlerini bu grupta değerlendirerek bu kelimelerin insan için birinci derecede önemli olduğunu ve zaman içinde de çok az değişikliğe uğradığını belirtmiştir (Şahin, 2006: 124).

İnsanla birlikte var olduğu düşünülen dilin ve onun aktif unsurlarından olan söz varlığının en önemli özelliklerinde biri, değişken olması, zamana ve şartlara ve toplumun ihtiyaçlarına göre kendini yenilemesidir. Göktürkler döneminde Çinlilerle, Soğdularla kurulan ilişkiler neticesinde Çince ve Soğdca kelimeler dilimize girmişken Uygurlar döneminde din değişikliğinden dolayı özellikle Budizm ve Manihaizm terimlerinin Türkçeye geçtiği görülür. Karahanlılar döneminde Türklerin Müslüman olmasıyla birlikte farklı bir medeniyet dairesine girilmiş ve bugün de kullandığımız pek çok Arapça ve Farsça kelime dilimize yerleşmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Batı medeniyeti dairesine girilmesiyle birlikte özellikle Fransızcadan pek çok kelime dilimize girerken son dönemde de bilim ve teknolojik üstünlüğü önemli ölçüde elinde tutan ABD'nin resmî dili olan İngilizceden pek çok kelimenin gündelik hayatımıza girmesi söz varlığının ne kadar canlı ve değişken olduğunu göstermektedir.

Söz varlığı, bir dilin tarihselliği, gücü, zenginliği, dünya ölçeğindeki yeri ve önemi hakkında bilgiler veren temel ölçütlerdendir (Gülsevin, 2013: 753; akt. Uysal, 2016: 565). Buna göre TDK tarafından basılan *Türkçe Sözlük*'teki 120.000'den fazla madde başı kelimenin varlığı, en ince ayrıntıları, duygu düşünce ve hayalleri ifade edebilen çok sayıda soyut kelimenin mevcudiyeti, eş ve yakın anlamlı sözlerin; deyim ve atasözleri, ikilemeler ile kalıp ifadelerin bolluğu (Yaman, 2010: 87) dünyanın en eski ve en çok konuşulan dillerinden biri olarak Türkçenin söz varlığının ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.

YÖNTEM VE AMAÇ

Dilin zengin söz varlığının yeni yetişen nesillerce öğrenilmesi, gelecek nesillere bu zenginliğin aktarılabilmesi dolayısıyla sözlükler yoluyla kayda geçirilmesi son derece önemlidir. Bu amaçla Türkçeyi ustalıkla kullanarak dilin anlatım gücünü geliştiren, postmodernizm akımının da önde gelen isimlerinden olan Selim İleri'nin *Ölüm İlişkileri*, *Eski Defterde Solmuş Çiçekler*, *Kırık Deniz Kabukları*, *Gramofon Hâlâ Çalıyor*, *Ada*, *Her Yalnızlık Gibi*, *İstanbul İlk Kitabımda Leylak*, *Kar Yağıyor Hayatıma*, *Dostlukların Son Günü*, *Daha Dün*, *Bir Denizin Eteklerinde*, *Yağmur Akşamları*, *İstanbul Hatıralar Kolonyası*, *İstanbul'un Sandık Odası*, *Destan Gönüller*, *Fotoğrafımı Sana Gönderiyorum*, *Saz Caz Düğün Varyete*, *Pastırma Yazı*, *Yaşadığım İstanbul*, *Bir Gölge Gibi Silineceksin*, *Annem İçin* eserleri baştan sona okunmuş, TDK tarafından 2011'de yayımlanan Türkçe basılı ve çevrimiçi sözlükte geçmeyen ya da geçip de farklı anlamda kullanılan sözler, Türkçenin söz varlığına katkı olarak ele alınmıştır. Doküman analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada elde edilen malzeme, kelimeler ve kelime grupları şeklinde sınıflandırılmıştır. Eserlerden alınan örnekler tanık cümleyle ve sayfa numarasıyla gösterilmiş, kelimelere anlam verilirken de bağlam göz önüne alınmıştır. Yazımda ise yazarın tasarruflarına bağlı kalınmıştır.

İNCELEME

Kelime Düzeyindeki Birlikler

anıştırmak (< an-(ı)ş-tır-mak): Hatırlatmak, çağrıştırmak

“Cem birden Kirke'yi, mor goblen çantalı kadının indiği o hantal, çirkin, ama zenginliği *anıştıran* tekneyi gördü.” (HGB, 74)

Kelime, *Türkçe Sözlük*'te “bir şeyi açıkça söylemeyip üstü kapalı anlatmak, dolaylı anlatmak, ima etmek, ihsas etmek” anlamıyla kullanılırken İleri, kelimeye farklı bir anlam vermiştir.

atacı (< ata+cı): Atadan miras kalan

“Vahşet diyeceğim belki, içimizden söküp atamadığımız *atacı* bir kan dökücülük, ne bileyim, doğadaki altın çağın hiç olmayışı, sağırduyarlıkla yetinişimiz...” (HGB, 335)

ayırımsamak (< ayır-(1)m+sa-mak): Fark etmek, anlamak

“Düpedüz bir gözbağcıyla karşılaştığımı yaz biterken *ayırımsadım*. Ama gözbağcı olan yalnız o değildi.” (BDE, 22)

bakışık (< bak-(1)ş-(1)k): Birbirine bakan

“Bunların ortasında, hiç şüphesiz, yuvarlak, küçük havuz. Birbirine *bakışık* iki mermer aslanın ağzından boyuna billur sular fişkırıyor.” (İSO, 2013)

Türkçe Sözlük'te “iki ya da daha çok kimse birbirine bakmak” anlamında *bakışmak* kelimesi geçse de *bakışık* kelimesine yer verilmemiştir. Ayrıca İleri, kelimeyi *Türkçe Sözlük*'ten farklı olarak insan dışı varlıklar için kullanmıştır.

bilinsemek (< bil-(i)n-se-mek): Kabul etmek, kabullenmek

“Tam bilincinde olmamakla birlikte öyküler boyunca bütün değişkenliklerin, dönüşümlerin, başkalaşımaların, en çok fiil çekimleriyle yansımalarını istiyordum. *Bilinsemek* gerekirse, el yordamıyla kendi yolunu aramaktaydım.” (DSG, 2019: 195)

birdeşlik (< bir+deş+lik): Bir, aynı olma durumu

“Onunla, Hüküm Gecesi'nin Ahmet Kerim'i, Sodam ve Gamare'nin Necdet'i, Ankara'nın Neşet Sabit'i arasında benzerlik hatta özdeşlik, *birdeşlik* kurabiliriz.” (DD, 68).

Birdeşlik kelimesi bugün *Türkçe Sözlük*'te yoktur. Aynı anlamda *özdeşlik* kelimesi geçmektedir. Bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

boğuk (< boğ-(u)k): Boğan, boğucu

“Pencerelerden görünen dillenmiş yalazları, *boğuk* dumanların geceye savruluşunu, Suat’a koşan Necip’i...” (KDK, 56)

Boğuk kelimesi *kısılmış (ses)* anlamıyla *Türkçe Sözlük*’te geçmektedir. İleri’nin kelimeye farklı bir anlam yüklediği görülmektedir.

burgaçlamak (< bur-ğaç+la-mak) Çevirmek, döndürmek

“Bana öyle gelirdi ki, burada, camiin içinde sonbahar yapraklarını *burgaçlayıp* savuran bir rüzgâr esmektedir.” (İSO, 2013)

Türkçe Sözlük’te *burgaç* kelimesi “beklenen hızından farklı biçimde ve beklenmeyen yönlerden gelen şiddetli hava akımı” anlamında geçmektedir. İleri’nin isimden fiil yapan +*la-* ekiyle türetmiş olduğu *burgaçlamak* kelimesi de sözlüğe eklenebilir.

çağsamak (< çağ+sa-mak): Geçmiş ya da düşlenen bir çağa özlem duymak

“Kemal Tahir’in mâziye Abdülhak Şinasi gibi ‘yanlış *çağsayışlar*’la eğilmediğini ileri sürüyordum.” (KYH, 121)

Dönem, devir anlamındaki *çağ* ismine istek bildiren +*sa-* eki ile türetilen bu sözcük, *Türkçe Sözlük*’te geçmemektedir.

çıldırı (< çıl-dır-ı): Delirme, aklını oynatma

“Bir *çıldırı* gecesi idi, yılbaşı değildi.” (Öİ, 26)

Türkçe Sözlük’te *çıldırma* kelimesi geçse de *çıldırı* ismine yer verilmemiştir.

çitişmek (< çit-(i)ş-mek): Birbirine geçmek, karışmak

“Menekşe gülleriyle yasemenlerin birbirine *çitiştiği* kameriyede oturulur.” (AHYG, 18)

“Bir araya getirmek, birleştirmek” anlamında *çitmek* kelimesinin geçtiği *Türkçe Sözlük*’e, *çit-* fiilinden -*ş-* ortaklık ekiyle türetilen bu kelime de ilave edilmelidir.

denememsi (< dene-me+msi): Denemeye benzer şekilde

“Sonra Yeni Ufuklar’da *denememsi* iki öykü çabası...” (KYH, 211)

Türkçe Sözlük’te de geçen *deneme* ismine, benzerlik bildiren +*msi* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuş bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

dışarlak (< dışarı+lak): Yönü dışarıya doğru olan

“Işıkların alacası, *dışarlak* sahnedeki çocukların doğallığı, bir yandan piyano, org, bir yandan da vurgulu ve banjo çalmaları heyecanlandırıyordu insanı.” (HGB, 116)

ekinsel (< ek-(i)n+sel): Kültürle, harsla ilgili; kültüre ilişkin

“*Ekinsel* ortamlarda, besbelli, doğal, dahası gerekli sayılıyor.” (KDK, 151).

Türkçe Sözlük’te Fransızca -*sal* ekiyle türetilen *kumsal*, *kamusal*, *töresel* gibi sınırlı sayıda kelime geçmektedir. *Ekinsel* kelimesi de sözlüğe eklenebilir.

eprik (< epri-k): Eski, eskimiş

“Fiyongalı kordelalı *eprik* madalyonda şimdi Bihter beliriyordu.” (KDK, 28)

Türkçe Sözlük’te “bozulmak; ekşiyip çürümek” anlamında *eprimek* kelimesi bulunsa da *eprik* kelimesi geçmemektedir. İleri, *epri-* fiilinden -(i)*k* ekiyle türettiği *eprik* kelimesini farklı anlamda kullanmıştır.

elceğiz (< el+ceğiz): Küçük, narin, ince el

“*Elceğizimle* saklamıştım şuraya, tavanın arkasına.” (Öİ, 127)

Kelime *el* ismine küçültme ve sevgi anlamı katan +*ceğiz* ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur. *Türkçe Sözlük*’te “yavrucağız, çocukcağız” gibi kullanımlar olsa da *elceğiz* kelimesi geçmemektedir.

eskil (< eski+l): Çok eski, tarihi; Yunan-Latin uygarlıklarıyla ilgili

“Sulara, denize inen *eskil* merdiven, yıkık duvarda adak yeri, gözlerin yaşarıyordu.” (AHYG, 84)

“İnsan Akropol’e gider, Sokrates’i görür, sokaklarda, *eskil* çağlarda kaybolur, kaybolabilir...” (AHYG, 156)

Eski ismine daha çok benzerlik gösteren ve +*i* nispet ekine denk bir işlevi olan +*l* ekinin getirilmesiyle türetilmiştir. *Türkçe Sözlük*’te benzer yapıda *ardıl* kelimesi geçmektedir.

gönüldenlikli (< gönül+den+lik+li): Gönle tesir eden, derinden etkileyen

“Bu garip ve gülünç kıyafet bende eserlerinden alınan *gönüldenlikli* hazzın üzerine bir sis perdesi germiş olmasın diye hemen kaçtım.” (KDK, 159)

Türkçe Sözlük’te yakın anlamı *içtenlikli* kelimesi geçmektedir. Yazar, *iç* kelimesi yerine *gönül* kelimesini kullanarak farklı bir kelime türetmiştir. Aynı zamanda *içten* kelimesi *Türkçe Sözlük*’te geçerken *gönülden* kelimesine yer verilmemiştir.

gösterişlenmek (< göster-(i)ş+le-n-mek): ön plana çıkmak, sergilemek

“Özal döneminde büsbütün *gösterişlenen* yeni zenginlik, besbelli, kendi aristokrasisini yaratmıştı.”

günsel (< gün+sel): Gündelik, her günkü

“Oturmak, oturunca başımı ellerim arasına almak, sarsıla sarsıla ağlamak *günsel* bir alışkanlık oldu bende.” (EDSÇ, 25)

güzellemek (< güzel+le-mek): Güzel hâle getirmek, güzelleştirmek

Limon, portakal kabuğuyla odanın kokusunu güzelleriz.” (DG, 6)

hiçleşmek (< Far. hiç T.+le-ş-mek): Değersizleşmek, önemini yitirmek

“Hiçleşmeye varan bir hayatın yazarıydı. Bana bugün öyle geliyor. Hiçleşmeye giden yolu kavramaya boş yere çalışıyorum, hiçleşmenin uçurumuna yuvarlanmak üzereyken.” (YA, 72)

ıpışıl (< (ıp)ıışı-l): Parıltılı, ışıltılı

“Meselâ kalın bir ses, *ıpışıl* bir “gece istasyonunu” inletiyor; ‘Newyork-San Fransisko ikinci kapı!...’ diyordu.” (İSO, 2013).

İşil sıfatının başına *-ıp* pekiştirme hecesinin eklenmesiyle oluşturulmuş bir kelimedir. *Türkçe Sözlük*’te *apaçık*, *sapsarı*, *kapkara* gibi pekiştirmeli yapılar olsa da bu kelimeye yer verilmemiştir.

ırgın (< ır-gın): Yorgun, güçsüz

“Durgun, *ırgın*, sessiz. Işığı söndür.” (AHYG, 91)

Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında geçen “yormak” anlamındaki *ır-* fiiline, fiilden isim yapan *-gın* eki getirilerek türetilmiştir.

içirmek (< iç-(i)r-mek): Bandırmak, katı bir şeyi sulu veya tuz, biber vb. toz durumundaki maddelerin içine batırıp çıkarmak

“Yumurtaları çatalıyla patlatıyor, akan sarıyı sahandaki yağa bulayıp ekmeğine *içiriyordu*.” (HGB, 35)

Kelime, *Türkçe Sözlük*’te “içmesine yol açmak, içmesini sağlamak” anlamında kullanılmıştır. İleri’nin kelimeye farklı bir anlam verdiği görülür.

ikircilik (< ikir+ci+lik): Kararsızlık, ikilem

“Sağ sağı tutuyor, sol solu, ama her iki tarafta beni suçluyordu taraf tutmaktan uzak durduğum için. Sola çok yakındım, ama şimdi, öldürtüşler karşısında *ikircilikli*, bu mezbahadan boğunçlu...” (YA, 64)

Türkçe Sözlük’te “kararsız” anlamında *ikircikli* kelimesi geçmektedir. Bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

kararık (< kara+r-(ı)k): Kararmış, siyaha dönmüş

“Bir iki eski ev, konak yavrusu; apartmanlar arasına sıkışmış, kağsamış, çökeceği zamanı bekleyen, bayasız, *kararık*, yıldızları sönmüş, hikâyeleri unutulmuş. Onlardı gönlünü çelen.” (DD, 19)

kavşamak (< kavşa-mak): Eskimek, yıkılmaya yüz tutmak

“Kadife Sokağı’nın oralarda *kavşamış*, sahipleri tarafından terk edilmiş bir köşkün alt katında kiracı olarak oturuyorlardı.” (Aİ, 34)

kendi kendinelik (< kendi kendine+lik): Kendi kendine, yalnız başına olma durumu

“Yaslandığım bir iskemlenin arkası değil, tehlikeye ve *kendi kendimeliğime* yaslanıyorum.” (HGB, 326)

Türkçe Sözlük’te *kendi kendine* kelime grubu “yalnız başına” anlamıyla geçmektedir. Yazar, soyut isimler yapan +*lik* ekini getirerek yeni bir kelime türetmiştir.

kışkırtmak (< kış-kır-t-mak): (Olumlu duyguları) harekete geçirmek

“Bu kavanozlar renkli birçok yeni hayalleri, yeni sevinçleri *kışkırtmak* ereğiyle renkli sıvılarla doldurulmuştu.” (KDK, 12)

Kelime, *Türkçe Sözlük*’te “kümes hayvanlarını ürkütüp kaçırmak; bir kimseyi kötü bir iş yapması için harekete geçirmek, tahrik etmek” anlamlarında kullanılmıştır. Yazarın kelimeyi olumlu anlamda kullandığı görülüyor.

korunmasız (< koru-n+ma+sız): Korunmayan, koruması olmayan.

“Çünkü Halid Ziya Bey bunca karanlık, kargaşa ortasında Vedad’ın büsbütün *korunmasız* kaldığını hissediyordu.” (KDK, 139)

Türkçe Sözlük’te *korunma* kelimesi geçmektedir, ancak bu kelimenin yokluk bildiren +*sız* ekiyle genişletilmiş şekline yer verilmemiştir. *Türkçe Sözlük*’te geçen *babasız*, *evsiz*, *susuz* gibi kullanımlar dikkate alındığında bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

kuntlaşmak (< kunt+la-ş-mak): Sert, kırıcı olmak

“Fakat hemen gözlerimizi kaçırırđık. Bana karşı *kuntlaştığını* seziyorum.” (SYZ, 46)

Türkçe Sözlük'te “dayanıklı, sağlam” anlamında *kunt* kelimesi geçse de bu kelimedenden türeyen herhangi bir yapıya yer verilmemiştir.

küçültücü (< küçük+1-t-ücü): Küçük düşüren, değerini sarsan

“Emine bütün insan ilişkilerinin *küçültücü*, aşağılatıcı olduğunu düşündü.” (HGB, 163)

Türkçe Sözlük'te “o işi yapan, yapma etkisi gösteren” anlamında sıfatlar türeten ve çok işlek olan *-ici* ekiyle yapılan *inandırıcı*, *esirgeyici*, *zorlayıcı* gibi kelimeler geçse de *küçültücü* kelimesine yer verilmemiştir.

oluntu (< ol-untu): Gerçekleşmiş olay, olmuş bir iş

“Örneğe ayrıntılar, yan *oluntular* belli bir odağa çevrik olmalıdır.” (Öİ, 331)

Ol- fiiline *-(u)ntu* eki getirilerek türetilmiş bir kelimedir. *Türkçe Sözlük*'te *çalıntı*, *alıntı*, *söylenti* gibi bu ekle yapılmış pek çok örnek vardır. Bu kelime de sözlüğe eklenmelidir.

ölgünleşmek (< öl-gün+le-ş-mek): Etkisini kaybetmek, şiddeti azalmak

“Resim, sanat, güzelduyu, sanatçının sarardıkça sararan, *ölgünleştikçe ölgünleşen* çoşkuları, çoşumları yalandı.” (SYA, 163)

Türkçe Sözlük'te “diriliği, canlılığı, tazeliği kalmamış” anlamında *ölgün* ismi geçse de bu kelimedenden türeyen herhangi bir kullanıma yer verilmemiştir.

öncel (< önce+1): Önce olan, evvelki

“Bu dört yıl ve *öncelindeki* dört hep böyle yaşanmıştı.” (HGB, 155)

Kelime, *Türkçe Sözlük*'te “bir görevde, meslekte kendinden önce yerini tutmuş olan kimse” anlamındayken İleri'nin kelimeye farklı bir anlam verdiği görülür.

pamuksu (< **Far. panbuḡ + T. -su**): Pamuk gibi

“Koza gibi *pamuksu* bir örtüyle sarılı bir meşe palamudu...” (Öİ, 66)

Farsça *panbuḡ* kelimesine benzerlik bildiren +*su* eki getirilerek türetilen bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

perisellik (< **Far. perī + Fr. sel + T. lik**) : Perisel (çok güzel, çekici) olma durumu

“Terasa çıkan merdiven, pencereler, duvarlarına işlenmiş deniz renkli çinileriyle bu bembeyaz iskelede masalların peri saraylarını andırır bir *perisellik* vardı.” (AHYG, 49)

rüyalı (< **Ar. ru'yā + T. lı**): Etkileyici, iz bırakan

“Çünkü o masalları dinledikten, okuduktan sonra daha canlı, daha kalabalık kadrolu, hikâyesi olan, *rüyalı* tiyatroya benzer.” (GHL, 1995: 24)

rengârenksiz (< **Far. rengâreng + T. siz**): Soluk, canlılığını yitirmiş

“Denizyıldızları torbalardan *rengârenksiz* çıktılar, yosunları kurumuş, senin gibi sararmıştı.” (AHYG, 86)

Türkçe Sözlük'te Farsça *rengârenk* kelimesi geçse de +*siz* ekiyle genişletilmiş şekline rastlanmamaktadır.

sankisiz (< **T. san + Far. ki + T. siz**): Şüphesiz, kesin

“Sonraki görüşmelerimizde, daha kısa boylu sanki hele son yıllarında *sankisiz* yorgun ve mutsuz.” (YA, 86)

Türkçe Sözlük'te *sanki* kelimesi geçse de +*siz* ekiyle genişletilmiş şekline rastlanmamaktadır.

saptayım (< sapta-y-(ı)m): Tespit, belirleme

“Nota defterlerini belki başka roman kişilerine ilişkin *saptayımlara* rastlarım umuduyla tekrar tekrar gözden geçirmiştım.” (KDK, 91)

Türkçe Sözlük'te “bir şeyi tespit etmek, belirgin kılmak” anlamında *saptamak* kelimesi geçse de fiilden isim yapan *-m* ekiyle türetilmiş *saptayım* kelimesine yer verilmemiştir. Oysa sözlükte bu ekle türetilmiş *bakım*, *onarım*, *yaptırım* vb. pek çok kelime geçmektedir.

saydamsı (< saydam+sı): Çok ince, saydama yakın

“O tadına doyumaz ince, *saydamsı*, dilim dilim salamlar...” (Öİ, 34)

Saydam kelimesine benzerlik bildiren *+sı* eki getirilerek türetilmiştir.

seçik (< seç-(i)k): Belirgin, açık

“Renkler ve şekiller keskinleşir, karşı kıyı denizde *seçik* yansılarla uzayıp giderdi.” (KDK, 52)

Türkçe Sözlük'te *seçik* kelimesi *açık seçik* ikilemesinde geçmekte olup madde başı olarak alınmamıştır.

seçikleşmek (< seç-(i)k+le-ş-mek): Çok açık, belirgin duruma gelmek

“İlerde karşıda yol uzanıyor, sıcakın buğusuyla dalgalanıyor, sonra yeniden *seçikleşiyor*, belirginleşerek küçük otogara kadar devam ediyordu.” (YA, 55)

serpişmek (< serp-(i)ş-mek): Saçmak, yaymak

“Belirsizliğe, karanlığa yuvarlanıyordu sanki burğaçla boğuşuyordu, güçsüzdü, bir kuyudaydı, fokurduyordu sular, çiçekler açıyordu karanlıkta, ışıklar *serpişiyordu*, sonra leş kokularıyla boğuyordu insanı bu çiçekler.” (HGB, 136)

Türkçe Sözlük'te *serp-* fiilinin isim şekli olan *serpiş* kelimesi “dökme, saçma” anlamıyla geçmektedir. İleri ise *serp-* fiilini işlevini yitirmiş *-ş-* ortaklık ekiyle genişletmiştir.

sevgicil (< sev-gi+cil): Sevgi dolu

“Ancak yürek aksamadan atıyorsa, bellek kaygıların tutsağı değilse, içimizden geçirdiklerimiz *sevgicil* olabiliyorsa, sonsuz sevecenlik onur gibi...” (Öİ, 201)

Sevgi ismine bir şeye eğilimli, yakın, düşkün olma anlamını veren *+cil* eki getirilerek türetilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te bu ekle türetilmiş *balıkçıl*, *otçul*, *barışçıl* gibi kullanımlar olsa da bu kelimeye yer verilmemiştir.

sizlenmek (< siz+le-n-mek): (Saygı ve nezaket göstermek amacıyla) siz diye hitap etmek

“Saygılı, yüzü kızarmıştı *sizlenirdi* hemen. Elif de aldırılmazdı, “sen” derdi dik başlılıkla.” (PY, 47)

soycul (< soy+cul): Soylu, köklü bir aileden gelen

“Ağır yürüyüşlü yaşlı, *soycul* kadınlar geliyor; görkemle yakarıyorlar göçmüşlerine.” (EDSÇ, 26)

Soy ismine bir şeye eğilimli, yakın, düşkün olma anlamını veren *+cul* eki getirilerek türetilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te bu ekle türetilmiş *balıkçıl*, *otçul*, *barışçıl* gibi kullanımlar olsa da bu kelimeye yer verilmemiştir.

şiiirsiz (< Ar. şir + T. siz): Derinliği, etkileyiciliği olmayan.

“Bu sözleri niye söylediğini çözümleyemedi; basit, *şiiirsiz* sözlerdi, yinelendikçe çirkinleşiyordu.” (HGB, 115)

Türkçe Sözlük'te *şür* kelimesinden türetilmiş *şürsi*, *şürsel* gibi kelimeler olsa da *şiiirsiz* kelimesine yer verilmemiştir.

şizofrenik (< Fr. schizophrénique): Şizofren

Çizmeli adam, tıpkı Ahmet'e örülen kazağın şampanyası, tıpkı böyle, yanıtladı bu kez: “Yirmi beşinci yüzyılda yaşayan bir *şizofreniğin* çılgınlıkları...” (HGB, 225)

Kelime, *Türkçe Sözlük*'te “şizofreni ile ilgili” anlamında kullanılırken İleri, kelimeyi “şizofren, şizofreniye tutulmuş kimse” anlamında kullanmıştır.

tamusal (< **Soğd. tamu + Fr. -sal**): Cehennem gibi, cehenneme benzer

“Cayır cayır yanarmış insan *tamusal* yangınlarda.” (EDSÇ, 8)

Türkçe Sözlük'te Fransızca *-sal* ekiyle türetilen *kumsal*, *kamusal*, *töresel* gibi sınırlı sayıda kelime geçmektedir. *Tamusal* kelimesi de sözlüğe eklenebilir.

tapınç (< **tap-(ı)nç**): Tapma, kulluk etme

“*Tapınçtan* kaldırılmış İlkçağ tanrıları kadar terk edilmiştir.” (Öİ, 96)

Tapmak fiiline fiilden isim yapan *-(ı)nç* eki getirilerek türetilmiştir. *Türkçe Sözlük*'te *sevinç*, *korkunç* gibi bu yapıda pek çok kelime geçmektedir.

töreleştirilmek (< **töre+le-ş-tir-(i)l-mek**): Töre, âdet hâline getirilmek

“Boyunduruk altına alabilen, *töreleştirilmiş* bir ahlak biçiminde soğuk kış günleri fırın kapılarında bekleyen çocuklardan...” (DSG, 2019, 12)

tüysü (< **tüy+sü**): tüyü andırır, tüye benzer.

“*Tüysü* pulları dökülmekte...” (HGB, 67)

uçuksamak (< **uç-(u)k+sa-mak**): (Rengin tonu) açılmak

“Sardunyalıların ateş kırmızısı, sarmaşıkların yeşil yaprakları, sonra da boruçiçeklerinin *uçuksayan* moru, eflâtonu ne demek amacındaydı?” (SYA, 115)

Uçuk kelimesi *Türkçe Sözlük*'te “uçmuş, soluk; açık (renk)” anlamlarında geçmektedir. Genellikle sıfatlardan “gibi görmek, gibi saymak” anlamında fiiller türeten *+sa-* ekiyle yapılan bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

uğraşdaş (< uğra-ş+daş): Aynı uğraşı veren kişi

“Akşamlarımızdan birindeydi, Gül Gülgün *uğraşdaşı* Samiye Hün’ün ne kadar değerli bir aktris olduğunu anlatıyordu.” (BGGs, 210)

Türkçe Sözlük’te *arkadaş*, *yoldaş*, *kardeş* gibi ortaklık bildiren +*daş* ekiyle türetilmiş pek çok kelime vardır. Bu kelime de sözlüğe eklenebilir.

usançlı (< usa-nç+lı): Usanan, bıkkınlık duygusu taşıyan

“Atatürk daha Cumhuriyet’in onuncu yılında, kim bilir hangi sebeplerden ötürü, bıkkın, bezgin, *usançlıymış*.” (KDK, 188)

uyar (< uy-ar): Uygun, yerinde

“Dışarıdan baktığında her şey yolunda, *uyarında* gibidir.” (KDK, 168)

Türkçe Sözlük’te *uy-* fiiline kalıplaşmış *-ar* sıfat-fil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *keser*, *döner*, *hayırsever* gibi kelimeler olsa da *uyar* kelimesine rastlanmamaktadır.

ürpertici (< ürper-t-ici): Ürperme duygusu veren, ürperten

“Deminki sardunyalara -güz, şu *ürpertici* serinlik, şu inanılmaz iç sarsıntısı- solmaması hoştu, umudu simgeliyordu yine de.” (Öİ, 183)

vermezlenmek (< ver-mez+le-n-mek): (Bir şeyi) vermek istememek

“Öbürlerinden başkaydı Mine. Onca süslü taş bebeğin arasında bir bez bebektir. Mine’yi severdim. “Bana verir misin Mine’yi. Birsene *vermezlenirdi*.” (DG, 188)

yabanlık (< yaban+lık): insanlardan uzak, doğal yaşam ortamı

“Geçmiş bir yaz çadır kurmuştu. Pansiyonların daracık odalarında kent yaşantısını aramamıştı. Neşeli, diri bir *yabanlığı* sürdürmüştü o yaz.” (HGB, 68)

Kelime, *Türkçe Sözlük*'te “bayram gibi önemli günlerde veya konukların yanına çıkarken giyilen yeni giysi, kişilik, adamlık; ekilmemiş, işlenmemiş toprak” anlamlarında kullanılırken yazar, kelimeye farklı bir anlam yüklemiştir.

yankımak (< yankı-mak): Bir olay, duygu ya da düşünce çevrede etki uyandırmak

“Sonra genizden gelen yakıcı, kalınca sesiyle çabuk çabuk bir şeyler söylüyor, gülüyor, öfkeleniyor, bu sesin sinema salonunda kalmayıp kulaklarımızda yıllar yılı *yankıyacağı*ni sanki bilmiyordu.” (KDK, 16)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *yankı* ismi geçmektedir ancak bu kelimenin fiil şekline yer verilmemiştir.

yeşertişiz (< yaş/yeş)+er-ti+siz): Yeşertisi, yeşili olmayan

“Ama sonra, biz gidince, ilk çiçek kopup düşecek sapından, çardak olanca karalığıyla *yeşertişiz* kalacak.” (HGB, 331)

Türkçe Sözlük'te *yeşerti* kelimesi “yeşermiş yer” anlamında kullanılırken İleri, kelimenin +siz ekiyle genişletilmiş biçimine yer vermiştir.

yüzey (< yüz+ey): Ayrıntıya inmeyen, derin düşünmeyen

“Bir yerde, çok *yüzeyde* bir insandı Tarık, Cem'in tam karşıtı.” (HGB, 65)

Yüzey kelimesi *Türkçe Sözlük*'te “bir cisim uzaydan ayıran dış ve yaygın bölüm” anlamıyla kullanılmıştır. Yazarın bu kelimeyi *Türkçe Sözlük*'teki *sığ* kelimesi karşılığı kullandığı görülmektedir.

zamanlarca (< Ar. zamān + T. lar+ca): Pek çok zaman

“İşte ölüm korkusu ve ölüm acısıyla, ya o ya öteki, belki ikisi birden, *zamanlarca* seninle birlikte gelmiş...” (AHYG, 46)

Türkçe Sözlük'te benzer yapıda *günlerce*, *aylarca*, *yıllarca* gibi kullanımlar geçmektedir. Yazarın *zamanlarca* kelimesini de bu yapılara benzeterek türettiğini söylemek mümkündür.

Kelime Grubu Düzeyindeki Birlikler

açık özlü: Özü sözü bir, gizli bir düşüncesi olmayan

“Bir tek meziyetim vardı ki, o da, hiç riyakâr olmayışımdır; her zaman bilmeden, kendiliğimden açık sözlü, *açık özlü* bir kızdım. Hiç kimsenin ne dediğine, ne diyeceğine zerre kadar ehemmiyet vermedim.” (DD, 87)

İleri'nin bu yapıyı *açık sözlü* kelime grubuna benzeterek oluşturduğu söylenebilir.

adlanıp sanlanmak: Adı sanı olmak, cisimleşmek, somutlaşmak

“Görüntüler tek başına birer varlık gibi *adlanıp sanlanırdı.*” (KDK, 16)

Türkçe Sözlük'te *ad* ve *san* kelimeleriyle kurulmuş “tanınmak, ünlenmek” anlamında *adı sanı olmak* deyimini geçmektedir. İleri'nin farklı anlamdaki bu kullanımı da sözlüğe eklenebilir.

akıltası: Kavrama ve anlama yeteneği, zihin, bellek

“Ufak tefek maddi sorunlar dışında, *akıltasımızı* çelen bir şey yok.” (BDE, 38).

Türkçe Sözlük'te *kafatası* kelime grubu “başın kemik bölümü” anlamıyla geçmektedir. Bu yapıya benzetilerek oluşturulduğunu düşündüğümüz birleşik kelimeyi yazar, “kavrama ve anlama yeteneği” anlamında kullanmıştır.

akıltasını çelmek: Çok etkilemek, aklını başından almak

“Daha önce birkaç kez görmüştü ama yukardan Bodrum'a bakmak *akıltasını çeliyormuş.*” (HGB, 295)

Türkçe Sözlük'te “ayartmak, baştan çıkarmak” anlamında *aklınu çelmek* deyimini geçmektedir. Yazarın bu deyimini örnekseyerek yeni bir deyim türettiği söylenebilir.

akıldan kovmak: Unutmak

“Zira muharrir Cemil Şevket’in hanedan ailesi mensuplarına ilişkin öyle acıklı hikâyeleri vardı ki, bir ikisini *akıldan* hiç *kovamayacaktım.*” (GHÇ, 168)

Türkçe Sözlük’te aynı anlamdan *akıldan çıkmak* deyimini geçmektedir. Yazarın burada *çıkmaq* sözcüğü yerine *kovmak* sözcüğünü kullanarak deyim yapılarında bir değişikliğe gittiği anlaşılmaktadır.

alın yazısı biçmek: Kaderini belirlemek, tayin etmek

“Zavallı Necdet’e bir *alinyazısı biçebilseydim*, bu romanı Visconti’nin okumasını isterdim.” (İHK, 7)

ardına takmak: Beraberinde, yanında götürmek

“Cemal onu kolundan yakalayıp sonra herkesi de *ardına takarak* sirtakiye başlamıştı.” (Öİ, 30)

İleri, *Türkçe Sözlük*’te aynı anlamda geçen *peşine takmak* deyimindeki Farsça *peş* kelimesi yerine *Türkçe art* sözcüğünü kullanarak deyim yapılarında değişikliğe gitmiştir.

bağır açmak: Sığınacak yer vermek

“Anadolu nice yüzyıllardan beri garipler sığınağı, çile ocağı; kimsesizlere, zavallılara, isyan etmişlere *bağır açmış* bir gönül diyarındır.” (DSG, 2019: 119)

Türkçe Sözlük’te aynı anlamda *kucak açmak* deyimini geçmektedir. İleri, *kucak* kelimesi yerine *bağır* kelimesini kullanarak deyim yapılarında değişikliğe gitmiştir.

bel bükme: (Ağaç), gövdesini aşağı doğru eğmek

“Söğütler vardı bahçede, suya *bel bükmüşlerdi.*” (HGB, 82)

Türkçe Sözlük’te bu yapı deyim olarak “çaresizlik içinde bırakmak” anlamında kullanılırken yazar, kelime grubuna farklı bir anlam yüklemiştir.

bellek çakımı: Zihinde aniden bir düşünce doğma

“Ada’ya yaklaştığının bilincinde değildin. *Bir bellek çakımında...*” (AHYG, 137).

Türkçe Sözlük’te aynı anlamda *beyninde şimşekler çakmak* deyimi geçmektedir. İleri’nin *bellek çakımı* tabiri de kayda geçirilmelidir.

bile isteye: Bilerek, isteyerek, kasten

“Sevim Burak bütünlüğü *bile isteye* parçaladığını söylüyordu.” (BGGs, 28)

Türkçe Sözlük’te aynı anlamda *bile bile* sözü geçmektedir. İleri’nin *bile isteye* kullanımı da sözlüğe eklenmelidir.

can yangını: Yürekten duyulan acı, üzüntü

“Bu *can yangınına* niye katlanmıştı Doğan?” (Öİ, 23)

Türkçe Sözlük’te aynı anlamında *yürek acısı* sözü geçmektedir. İleri’nin *can yangını* kullanımı da sözlüğe eklenebilir.

çalafırça: Gelişigüzel boyanmış

“Ancak çok yatkın, deneyimlerden nice geçmiş bir fırçanın böylesine rahat boyayabileceği, *çalafırça* diyebileceğim serviler...” (İSO, 2013)

Yapı olarak *çalakalem* ifadesine benzetilerek oluşturulduğu söylenebilir.

çarpılıp kalmak: Çekiciliğine kapılmak, etkilenmek

“Daha doğrusu, bu isme *çarpılıp kaldım*. Ressam acaba sadece yaz tatillerinin sereserpeliğini, aylaklığını, başıboşluğunu mu ifade etmek istemişti?” (KYH, 14)

çamcici: Renkli camdan top, süs eşyası

“Gelgelelim, odaya kar soğuğu bastırdıkça, ben, bir yılbaşı günü, pırl pırl sırça toprakla, *çamcicileriyle* süslenmiş oyuncakçı vitrini önünde...” (KYH, 348)

delik deşik düşmek: Çok yorulmak, yıpranmak

“Yağmur toprakları delik deşik ediyor, aşklar iki kişi için bile bir muammayken, üçlü aşklarda kalbin mutlaka *delik deşik düşeceğini* söylüyordu.” (KDK, 52)

Türkçe Sözlük'te geçen *delik deşik olmak*, *zayıf düşmek*, *yorgun düşmek* gibi birleşik yapılar düşünüldüğünde, *delik deşik düşmek* kullanımının bunların bir terkibi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

deliye çevirmek: Çok kızdırmak, sinirlendirmek

“Belkıs'ı *deliye çevirmişti*, hâlâ bitkin ve donuktu...” (Öİ, 14)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *deliye dönmek* deyimini geçmektedir. Bu deyim de sözlüğe eklenebilir.

dile dökülmek: Belirtilmek, ifade edilmek, anlatılmak

“Ama şimdi üç kişinin *-dile dökülsün* dökülmesin- birbirine sevdalı, kırlardan ormanlardan, yağmurlardan sonbaharlardan, eylüllerden geçip gittiklerini şaşırarak tespit ediyordum.” (KDK, 51)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *dile getirmek* deyimini geçmektedir. İleri'nin kullanmış olduğu bu deyim de kayda geçirilmelidir.

dip yazı: Dipnot

“Bu *dip yazıların* Osmanlıca ifadelerle -yabancı dillerin, özellikle de Fransızcanın imasıyla yazılmış! -büründürülmüş olması, hiç de biçim oyunlarına, biçimsel inceliklere bağlanamaz.” (KYH, 200)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *dipnot* kelime grubu geçmektedir.

dolmaya gelmek: kandırılmak, aldatılmak

“Bir de bir deyimden söz açıyor Nilgün romancısı: *Dolmaya gelmek*. Kandırılmak anlamına dolma yutmayı biliyordum ama dolmaya gelmeyi hiç işitmemiştim.” (OM, 274)

Türkçe Sözlük'te "kandırılmak" anlamında argo bir kullanım olarak *dolma yutmak* ifadesi geçmektedir. İleri'nin bu kullanımı da sözlüğe eklenebilir.

dönenip durmak: tekrar edilmek, yinelenmek

"Sonra radyo oyunları, Necatigil'in şiirinin *dönenip durduğu* harikulâde radyo oyunları." (KYH, 161)

düşbozum: Hayal kırıklığı

"Erginlerin tekne gezisinden beş altı ay sonraya rastlıyorsa bu sevgi diriltme isteği, günün içinde yaşanan zamanın şimdinin *düşbozumlarından*." (BDE, 122)

Düşbozum kelime grubu, anlam açısından farklı olsa da kuruluş olarak *bağbozumu* kullanımını çağrıştırmaktadır.

düzyazı şiir: Mensur şiir, şiir yönü ağır basan düzyazı

"Ama, Mediha Hanım, kalbindeki fırtınalara yeni yeni fırtınalar katmış, tek bir Eylül'le yetinmeyerek, bir de *düzyazı şiir* "Eylül" den söz açıyordu." (KDK, 42)

Türkçe Sözlük'te *mensur şiir* terimi geçmektedir aynı kavrama karşılık gelen *düzyazı şiir* terimi de dilimizin söz varlığını zenginleştirecektir.

efsaneye yol almak: Efsaneleşmek, efsane durumuna gelmek

"Böylece bir aktris beyazperdedeki görüntüsüyle artık bir *efsaneye yol alıyordu*."(KDK, 17)

Efsane ismiyle *yol almak* deyiminin yönelme durumu ekiyle oluşturmuş olduğu bu birleşik yapı, Türkçe deyim zenginliğine bir katkı sağlayacaktır.

eksik püksük: Noksan, tamamlanmamış

"Hikâye *eksik püksük* kalırsa kalsın. Kaprisimle yayınevini bunaltmakta yok." (FSG, 190).

Bu kelime grubunun *eski püskü* ikilemesine benzetilerek oluşturulduğu söylenebilir.

esriyip gitmek: Kendinden geçmek, bir şeyden çok etkilenmek

“Aliye Berger’in gravürlerinde, yitirilmiş bir aşkın ‘ada’ da dirilmesine *esriyip gitmişim*.” (BGGs, 20)

Türkçe Sözlük’te “çoşup kendinden geçmek” anlamında *esrimek* kelimesi geçse de *-ıp git-* tasvir fiiliyle oluşturulan ve uzaklaşma bildiren *esriyip gitmek* yapısı geçmemektedir.

fıkragû: Fıkracı, fıkra söyleyen

“Gündelik politikanın siyasileri, vak’anüvisleri ve *fıkragûları*, büyük bir değişme kabiliyeti ile her gün ve her gece, yazılan, silinen tebeşir tahtaları gibi, mütemadiyen değişen fikirlerini yazıyorlar.” (BGGs, 117)

Yapı, Arapça *fıkra* kelimesine, Farsça *güften* fiilinden gelen “söyleyen” anlamındaki *gu* kelimesiyle oluşturulmuştur.

geçip gitmek: Bırakıp gitmek, ayrılmak

“O, fağfur kâsedan *geçip gitmiş* birçok şefkatin gönlü yaktığını görür gibiydi.” (KDK, 9)

Türkçe Sözlük’te *çekip gitmek*, *göçüp gitmek* gibi kullanımlar vardır, bu yapının da bu kullanımlara benzetilerek oluşturulduğu söylenebilir.

git git: Gittikçe

“Cılız, ölgün okuma ışığının gölgelere boğduğu kitaplarda, gökyüzünün mavisini, ilk yaz akşamının ürpertilerini, sonu hüsrarla biten aşkları *git git* bir yanılısayış içinde seyredecektim.” (KDK, 7)

Türkçe Sözlük’te aynı anlamda *gide gide* kelime grubu geçmektedir.

gönül çirkini: Kötü kalpli, başkalarının kötülüğünü isteyen

“Oranjin ve Kusset, güzel zarif görünmekle birlikte, kötü ruhlu, *gönül çirkini* kızlardı.” (GHÇ, 28)

gönül sıtması: Derin bir üzüntü, iç acısı

“Onun artık ömrünün son zamanında Yeşilköy’den Suut Kemal Yetkin’e gönderdiği bir mektup vardı ve Halid Ziya Bey bu mektubunda kırkı aşkın yıl önce yazmış olduğu romanları *gönül sıtmasıyla* hatırlıyordu.” (KDK, 155)

gönlü yormak: Hüzün vermek, iç sıkıntısı yaşatmak

“Şu resmin bütün duyuları, duyumsatışları *gönlü yormaktaydı*.” (KDK, 7)

gözbağcı: Yanıltan, kandıran

“Düpedüz bir *gözbağcıyla* karşılaştığımı yaz biterken ayrımsadım. Ama *gözbağcı* olan yalnız o değildi.” (BDE, 22)

Bu kelime grubu tarihî dönem metinlerinde “gerçekte olmayan bir şeyi oluyor gibi gösteren, sihirbaz, büyücü” anlamıyla kullanılmıştır. İleri, bu eserinde birleşği “yanıltma, aldatma” karşılığı kullanmıştır.

gün ağmak: Güneş doğmak

“Sabaha karşıydı, *gün ağdı* ağacak.” (İHK, 193)

Türkçe Sözlük’te aynı anlamda *gün ağarmak* şeklinde bir kullanım vardır. Bu kelime grubundaki ikinci kelime *ak* isminden gelmektedir. İleri ise birleşikte “yükselmek” anlamındaki *ağ-* fiilini kullanmıştır.

hayat biçmek: (Birin) hayatına yön vererek onu derinden etkilemek

Gördüğüm ilk ressam sözü, Zeki Faik İzer’e, sanatçının bendeki derin etkisine yaraşmıyor. “Bana *hayat biçenlerdendi*” demem gerekmez miydi? (KYH, 15)

hırlım pırtım: Yırtık pırtık, eskimiş

“Yüzünün kemik çatısı hâlâ eşsiz güzellikte, yorgun, üstü başı *hırlım pırtım* kadın, geçmişine mi meydan okuyordu?” (KYH, 145)

Hır yansıma sesinden kaynağını aldığını düşündüğümüz bu kelime grubu, *Türkçe Sözlük*'teki *hırtı pırtı* ikilemesine benzetilerek oluşturulmuş olmalıdır.

horgörü: Değersiz görme, aşağılama, küçümseme durumu

“Kendinden daha saygın hiçbir şeyin varlığına inanmayarak, bir çağlayanın ıslık erkesiyle boy ölçüşerek, *horgörüyle*, aşağılamayla, sevgi tanımazlıkla...” (DSG, 2010: 21).

Hoşgörü kelimesine benzetilerek oluşturulduğunu düşündüğümüz bu kullanım da *Türkçe Sözlük*'e eklenmelidir.

ilgi devşirmek: İlgi, alaka çekmek

“Samanyolu önce, her zamanki gibi, tefrika edilir. Sonra kitap hâlinde basılır. Birdenbire büyük *ilgi devşirir*.” (İHK, 60)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *ilgi çekmek* (veya uyandırmak) deyimi geçmektedir. Yazar ikinci kelimedede değişikliğe giderek deyim yapısını değiştirmiştir.

incikli boncuklu: ufak tefek süs eşyası bulunan

“Fontes Rosa'nın bütün gece giysilerini, lame ayakkabılarını, *incikli boncuklu* çantalarını anımsayarak.” (Öİ, 171)

Türkçe Sözlük'te *incik boncuk* yapısı geçmektedir. İleri'nin isimden sıfat yapma eki olan *+lı* ekiyle genişletmiş olduğu şekil de sözlüğe eklenmelidir.

kalbi gırtlığa çıkarmak: fazlasıyla heyecanlanmak

Müzeyyen Senar'ın sesi, kalbi sanki *gırtlığa çıkarıyordu*: “Bekletme yazık, sen de solar, sen de çürürsün...” bizimkiler başlarını sallıyorlar, “Selahattin Pınar...” diyorlardı. (OM, 175)

İleri'nin bu kullanımını *Türkçe Sözlük*'te geçen *yüreği ağzına gelmek* deyimini çağrıştırmaktadır.

kalbi tutmak: Aşırı heyecan, üzüntü duymak

“Firdevs Hanım acıdan baygın düşer, *kalbi tutardı*; ilaç yetiştirmek gerekirdi...” (Öİ, 107)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *kalbi dayanmamak* deyimini geçmektedir. İleri'nin kullanmış olduğu bu deyim de kayda geçirilmelidir.

kaleme getirmek: Bir konuyu yazıyla anlatmak

“Ekrem Reşit belki de yeni yeni bir şeyler *kaleme getiriyordu.*”(KDK, 116)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *kaleme almak* deyimini geçer. İleri, *Türkçe Sözlük*'te geçen *kaleme almak* ve *dile getirmek* deyimlerini göz önüne alarak yeni bir deyim oluşumuna gitmiştir.

karabasansı: Sıkıntılı, bunaltıcı

Bu *karabasansı* evde işlik de olmasaydı... (Öİ, 65)

Kelime grubu, *karabasan* ismine benzerlik bildiren +sı eki getirilerek oluşturulmuştur.

kıvrık kavruk: Kıvrık, kuru ve kara

“Gözümü yoran onca yapı, damlar, çirkinlik, çinko eternit çıkmalar, uçları *kıvrık kavruk* naylonlar serilmiş...” (YA, 45)

mevsim dönümü: Mevsim geçişleri

Şair mevsimlere ve *mevsim dönümlerine* hayranmış. (İSO, 101)

Türkçe Sözlük'te geçen *gün dönümü* kelime grubuna benzetilerek oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

öz varlık: Benlik, kendilik, şahsiyet

“Kimse salt *öz varlığı* için yazıp çizmez ki...” (Öİ, 77)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *benlik*, *kendilik*, *şahsiyet* gibi kelimeler geçse de bu kullanıma yer verilmemiştir.

pahalıya ödenmek: Zarara, sıkıntıya yol açmak

“Bu, akıl almaz bir deneydi. Çok *pahalıya ödenmişti.*” (HGB, 138)

Türkçe Sözlük'te bu anlamda *pahalıya patlamak* deyimini geçmektedir. İleri'nin deyimini ikinci unsurunda değişikliğe gittiği görülür.

rindmeşrep: Rint yaratılışlı, derviş tabiatlı, kalender, alçak gönüllü

“Ama edebiyat ustalarının yanı sıra, yaşı geçkin edebiyat heveslileri de var. *Rindmeşrep*, müzisyenler de var.” (KYH, 315)

sağırduyarlık: Umursamazlık, vurdumduymazlık, aldırmaçlık

“Acısını duyduğun insanlardı. Ama bu acıları şimdi, şu an, *sağırduyarlığınla* örtüyorsun. Onlara kefen örter gibi. Çıplak yazının kefenini örtüyorsun.” (FSG, 255)

sektedar etmek: Kesmek, kesintiye uğratmak

O, çok güzel bir roman yazmakla meşguldür. Bu meşguliyeti *sektedar etmeyelim* (İSO, 11)

Türkçe Sözlük'te aynı anlamda *sekteye uğratmak* deyimini geçmektedir.

sığır yüreği yutmak: Cesur, korkusuz olmak

“Ben bunun gibi rahat, *sığır yüreği yutmuş* kız görmedim.” (PY, 13)

Yazarın kullanmış olduğu bu deyim, *Türkçe Sözlük*'te geçen *yürek yutmak* deyimini çağrıştırmaktadır.

sırçakırılışlı: Doğal olmayan, abartılı

“Dikkat ettiniz mi: kahkahaları *sırçakırılışlıydı*. Göz makyajının abartısı bile örtüyor: mavi- yeşil- gri gözlerinde anlaşılmaz bir küskünlük, gözevleri çökük, bakışları uzak, çok uzak, hep uzak...” (KYH, 52)

Türkçe Sözlük'te *sırça* kelimesi “cam, camdan yapılmış” anlamında geçmektedir. Bu kelimeyle oluşturulmuş birleşik olarak sadece *sırça köşk* kelime grubu vardır.

tutar yanı kalmamak: Vücudun her tarafı ağrımak

“*Tutar yanım kalmadı. Birkaç aydır ter basıyor, bunalıyorum.*”
(PY, 57)

Türkçe Sözlük'te “çok, kötü, bozuk, dağınık veya berbat bir duruma gelmek” anlamında insan dışındaki varlıklar için *iler tutar yeri olmamak* deyimini kullanılmaktadır. İleri'nin kullanmış olduğu bu deyim de sözlüğe eklenebilir.

uçsuz bucaksızlık: Uçsuz bucaksız, sonu görünmeyecek kadar geniş olma durumu

“Ağır ağır dönerek *uçsuz bucaksızlıklardan* gelmişçesine.”
(HGB, 250)

yüreği donmak: duygusuzlaşmak, duyarlılığını yitirmek

“Hem Seniha'nın hem Hakkı Celis'in, Çehov kişilerinden ayrılan en büyük talihsizlikleri, kendi dışlarında gelişen, devinen, yüreği donmamış, işinde gücünde, ekmek kavgasındaki kalabalıktan habersiz oluşlarıydı.” (DD, 87)

İleri'nin bu kullanımı, *Türkçe Sözlük*'te geçen *nasır bağlamak* deyimini çağrıştırmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir dilin bütün veya belli bir dönemde kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabetik sıraya göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eserler olarak tanımlanan sözlüklerin kökenbilimi, tarihsel, argo, uzmanlık alanı sözlükleri gibi çeşitleri vardır. Bu sözlük çeşitlerinden biri de sanatçı sözlükleridir. Bir anlamda milletlerin hafızası olarak nitelendirilebilecek olan söz varlığını (kelimeleri, deyimleri vb. unsurları) ustalıkla işleyen sanatçıların sözlüklerinin hazırlanması ve *Türkçe Sözlük*'te geçmeyen kullanımların tespiti dilin zenginliği açısından son derece önemlidir.

Dilin gelişmesi, zenginleşmesi bilimin, sanatın ve felsefenin tüm dallarında işlenmesiyle mümkündür. Şüphesiz bilim adamlarının ve felsefecilerin de dilin işlenmesi ve zenginleşmesinde katkıları olmakla birlikte, bu hususta en büyük katkıyı hayal dünyaları son derece geniş ve zengin çağrışım gücüne sahip olan

sanatçılar, özellikle de temel malzemesi dil olan edebiyatla ilgilenen edebiyatçılar sunar.

Türkçeyi ustalıkla işleyen sanatçılardan biri de Selim İleri'dir. Sanatında sürekli yeni arayışlar peşinde koşan, kelimelerle oynayan ve eserlerinde zengin mecazlar dünyası sunan İleri'nin taranılan eserlerinde Türkçenin zengin yapım eki sistemini çok iyi işlettiği (anıştırmak, bakışık, birdeşlik vb.) zaman zaman Anadolu ağızlarında geçen sözcükleri yazı diline aldığı (ırgın vb.), tarihî dönem metinlerinde geçen, bugün unutulmuş olan sözcükleri (gözbağcı vb.) yeniden canlandırdığı, dolayısıyla Türkçenin söz varlığının zenginleşmesine önemli bir katkı sunduğu görülmüştür.

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

- (HGB) İleri, S. (1976). *Her Gece Bodrum* (1. baskı). İstanbul: Bilgi.
- (Öİ) İleri, S. (1980). *Ölüm İlişkileri* (2.baskı). Ankara: Bilgi.
- (EDSÇ) İleri, S. (1982). *Eski Defterde Solmuş Çiçekler* (1. baskı). İstanbul: Adam.
- (SYA) İleri, S. (1983). *Son Yaz Akşamı*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- (KDK) İleri, S. (1993). *Kırk Deniz Kabuklar*. İstanbul: Can.
- (GHÇ) İleri, S. (1995). *Gramofon Hâlâ Çalıyor* (1. baskı). İstanbul: Oğlan.
- (AHYG) İleri, S. (1999). *Ada, Her Yalnızlık Gibi* (1. baskı). İstanbul: Oğlak.
- (İİKL) İleri, S. (2009). *İstanbul İlk Kitabımda Leylak* (1. baskı). İstanbul: Everest.
- (KYH) İleri, S. (2010). *Kar Yağıyor Hayatıma*. İstanbul: Everest.
- (DSG) İleri, S. (2010). *Dostlukların Son Günü* (15. baskı). İstanbul: Everest.
- (DSG) İleri, S. (2019). *Dostlukların Son Günü* (18. baskı). Ankara: Bilgi.
- (OM) İleri, S. (2010). *Oburcuk Mutfakta* (1. baskı). İstanbul: Everest.
- (DD) İleri, S. (2011). *Daha Dün* (2. baskı). İstanbul: Everest.
- (BDE) İleri, S. (2012). *Bir Denizin Eteklerinde* (5. baskı). İstanbul: Everest.
- (YA) İleri, S. (2012). *Yağmur Akşamları* (3. baskı). İstanbul: Everest.

- (İHK) İleri, S. (2013). *İstanbul Hatıralar Kolonyası* (1. baskı). İstanbul: Everest.
- (İSO) İleri, S. (2013). *İstanbul'un Sandık Odası*. İstanbul: Everest.
- (DG) İleri, S. (2013). *Destan Gönüller* (3. baskı). İstanbul: Everest.
- (FSG) İleri, S. (2013). *Fotoğrafımı Sana Gönderiyorum* (3. baskı). İstanbul: Everest.
- (SCDV) İleri, S. (2014). *Saz Caz Düğün Varyete* (6. baskı). İstanbul: Everest.
- (PY) İleri, S. (2004). *Pastırma Yazı* (6. baskı). İstanbul: Everest.
- (Yİ) İleri, S. (2015). *Yaşadığım İstanbul* (4. baskı). İstanbul: Everest.
- (BGGS) İleri, S. (2019). *Bir Gölge Gibi Silineceksin* (1. baskı). İstanbul: Everest.
- (Aİ) İleri, S. (2021). *Annem İçin* (13. baskı). İstanbul: Everest.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim (I-II)-*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Söz Varlığı*. İstanbul: Bilgi.
- Baş, B. (2011). Söz Varlığı Çalışmalarında Kullanılacak Ölçütler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 29, 27-61.
- Çifçi, M. (1991). *Bir Grup Yüksek Öğrenim Öğrencisi Üzerinde Kelime Serveti Araştırması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demir, C. (2016). Türkçe Eğitim-Öğretim Programları ve Kişisel Söz Varlığı. *Millî Eğitim*, 210, 141-161.
- Deniz, K.ve Alkol N. (2016). Mesleki Dilin Söz Varlığı ve Terim. *Millî Eğitim*, 210, 201-214.
- Göçer, A. (2010). Türkçe Eğitiminde Öğrencilerin Söz Varlığını Geliştirme Etkinlikleri ve Sözlük Kullanımı. *Turkish Studies*, 5(1), 1007-1036.
- Güleryüz, H. (2003). *Yaratıcı Çocuk Edebiyatı*. Ankara: PegemA.
- Gülsevin, G. (2013). Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri ve Önemi. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, 55, 753-758.
- Hadot, Pierre (2011). *Wittgenstein ve Dilin Sınırları*. Murat Erşen (Çev.) Ankara: Doğu Batı.

- Heidegger, M. (1982). *On The Way To Language Contains 1: A Dialogue On Language*. (Çev.) Peter D. Hertz, Newyork: Harper ve Row Publishers.
- Karaağaç, G. (2017). *Dil Tarih ve İnsan*. İstanbul: Kesit.
- Keklik, S. (2015). *Çocukta Dil Edinimi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özdemir, E. (1983). Anadili Öğretimi. *Türk Dili Dergisi (Dil Öğretimi Özel Sayısı)*. 47 (379- 380) 18-30.
- Özer, M. (2005). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarının Kelime Serveti Bakımından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Porzığ, W. (1985). *Dil Denen Mucize I. Vural Ülkü* (Çev.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Şahin, H. (2006). Terimlerin Genel Dile Yansımalarına Dair Bazı Gözlemler. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1(20), 123-129.
- Tosunoğlu, M. (2000). Kelime Servetinin Eğitim Öğretimdeki Yeri ve Önemi. *Millî Eğitim Dergisi*, 144(1), 71-73.
- Türk Dil Kurumu (TDK) (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Wittgenstein, L. (2013). *Tractatus Logico-Philosophicus*. Oruç Aruoba (Çev.) İstanbul: Metis.
- Uysal, İ. Nebi (2016). Salâh Birsal'ın Şingir Mıngır Sözcükleri-Deyimler-. *Millî Eğitim*, 210, 563-575.
- Yaman, E. (2010). Türkçenin Güncel Söz Varlığı. *Millî Eğitim*, 210, 85-91.